

Κεφάλαιο 2

Η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η πορεία προς τα επαναστατικά κινήματα (μέσα 18ου – αρχές 19ου αιώνα)

Όπως είδαμε στη Β΄ Γυμνασίου το 17ο αιώνα άρχισε η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το 18ο αιώνα δεν είναι πια ισχυρό κράτος, αλλά ο «**μεγάλος ασθενής**» (έτσι την αποκαλούν στην Ευρώπη). Οι σουλτάνοι χάνουν όλο και περισσότερο την εξουσία τους στις μακρινές από την πρωτεύουσα περιοχές. Παράλληλα, αναγκάζονται να κάνουν συμμαχίες με ισχυρά ευρωπαϊκά κράτη. Με την ελπίδα ότι τα χριστιανικά ευρωπαϊκά κράτη θα τους βοηθήσουν, κάποιοι ορθόδοξοι ξεσηκώνονται ενάντια στην οθωμανική εξουσία, ενώ άλλοι ωφελούνται από τις νέες συνθήκες και αποκτούν μεγαλύτερη εξουσία και πλούτο. Σιγά σιγά όλο και περισσότεροι **ζιμήδες** έρχονται σε επαφή με τις νέες ιδέες που κυκλοφορούν στη δυτική Ευρώπη. Ο **νεοελληνικός Διαφωτισμός με τους εκπρόσωπούς** του διαδίδει τα γράμματα και τις ιδέες του Διαφωτισμού στους ορθόδοξους. Στο τέλος του αιώνα οι αλλαγές αυτές οδηγούν σε επαναστατικά κινήματα, παρόμοια με αυτά που είδαμε να αναπτύσσονται στην Ευρώπη και στην Αμερική.

2.1

Γελοιογραφία με θέμα το Ανατολικό Ζήτημα. Τρεις από τις Μεγάλες Δυνάμεις κάθονται στο «διπλωματικό τραπέζι» και μοιράζουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις δε συμφωνούσαν για το τι έπρεπε να γίνει με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Κάποιες (όπως η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία) ήθελαν να διατηρηθεί, γιατί πίστευαν ότι αυτό θα διευκόλυνε το εμπόριό τους και θα εμπόδιζε άλλα κράτη να γίνουν ισχυρά. Άλλες (όπως η Αυστρία και η Ρωσία) συχνά πολεμούσαν με το οθωμανικό κράτος για να κατακτήσουν εδάφη του στη Βαλκανική χερσόνησο και σε άλλες περιοχές. Οι ιστορικοί και οι διπλωμάτες ονόμασαν το πρόβλημα για την τύχη που θα είχε η Οθωμανική Αυτοκρατορία «Ανατολικό Ζήτημα».

2.2

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία το 18ο αιώνα

Το 18ο αιώνα έγιναν πολλοί πόλεμοι ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στη **Ρωσία**, που προσπαθούσε να βρει έξοδο στη Μεσόγειο. Η ρωσική πίεση έγινε μεγαλύτερη όταν βασίλευε η τσαρίνα **Αικατερίνη η Μεγάλη** (1762–1796). Στον πόλεμο των ετών 1768–1774 ρωσικός στόλος εμφανίστηκε στο Αιγαίο και ξεσήκωσε αρκετούς ορθόδοξους πληθυσμούς στο νότιο ελλαδικό χώρο ενάντια στους Οθωμανούς. Με τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) η Οθωμανική Αυτοκρατορία έχασε τα βόρεια παράλια της Μαύρης Θάλασσας. Μάλιστα η Ρωσία προσάρτησε το 1783 το Χανάτο της Κριμαίας. Με τον τρόπο αυτό είχε πια δικά της όλα τα βόρεια παράλια της Μαύρης Θάλασσας. Από εκεί μπορούσε να **απειλεί** συνεχώς την Κωνσταντινούπολη.

Ελλαδικό χώρο ονομάζουμε τις περιοχές που βρίσκονται στο σημερινό ελληνικό κράτος.

2.3

Γελοιογραφία του 1792: Η Μεγάλη Αικατερίνη προχωράει προς την Κωνσταντινούπολη, περνώντας πάνω από τα κεφάλια των Ευρωπαίων βασιλιάδων.

Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774)

Με τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή το οθωμανικό κράτος, για πρώτη φορά στην ιστορία του, έδωσε χρήματα στη Ρωσία ως πρόστιμο για τον πόλεμο μεταξύ τους, δηλαδή για **πολεμική αποζημίωση**. Με τη συνθήκη αυτή η Ρωσία εξασφάλισε:

- να παρεμβαίνει στην οθωμανική εσωτερική πολιτική κάθε φορά που θεωρούσε ότι ο σουλτάνος αδικούσε τους ορθόδοξους υπήκοούς του.
- τα πλοία με ρωσική σημαία να ταξιδεύουν ελεύθερα από τη Μεσόγειο στη Μαύρη Θάλασσα. Από τη συμφωνία αυτή ωφελήθηκαν ιδιαίτερα οι ορθόδοξοι ναυτικοί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αφού η Ρωσία τούς επέτρεψε να έχουν στα πλοία τους ρωσική σημαία. Αυτό τους βοήθησε να αναπτύξουν το εμπόριο και να πλουτίσουν.

A. Αλλαγές στην κοινωνία, την οικονομία και τους θεσμούς

Το 18ο αιώνα η **κεντρική διοίκηση** στην Οθωμανική Αυτοκρατορία **αδυνατίζει** όλο και πιο πολύ. Η γη στην πράξη δεν είναι πια στο μεγαλύτερο μέρος της κρατική, αλλά ιδιωτική. Ανήκει σε μεγάλους γαιοκτήμονες, τους τσιφλικάδες.

Από τα τιμάρια στα τσιφλίκια

Από τα τέλη του 17ου αιώνα η οθωμανική διοίκηση **νοικιάζει** όλο και πιο συχνά τους **φόρους**. Οι φόροι μάλιστα νοικιάζονταν για όσο ζούσε ο ενοικιαστής (ήταν δηλαδή ισόβιοι) και όχι για ορισμένο χρονικό διάστημα όπως πριν. Έτσι, σε πολλές περιπτώσεις η γη σταμάτησε να είναι κρατική και οι **ενοικιαστές των κρατικών εισοδημάτων** έγιναν μεγάλοι γαιοκτήμονες. Οι γαιοκτήμονες αυτοί είναι κυρίως μουσουλμάνοι και λέγονται **τσιφλικάδες**, γιατί οι μεγάλες εκτάσεις γης που έχουν ονομάζονται **τσιφλίκια**.

Το οθωμανικό κράτος νοικιάζει σε αξιωματούχους και σε πλούσιους ιδιώτες το δικαίωμα να εισπράττουν για λογαριασμό του τους φόρους (κρατικά εισοδήματα).

Οι τιμαριούχοι ήταν στρατιωτικοί αξιωματούχοι. Για αμοιβή έπαιρναν τα εισοδήματα από τα τιμάρια, που ήταν κρατική γη.

Τα τσιφλίκια λοιπόν αυξάνονται. Αυτό από τη μια μεριά οδηγεί στην καταστροφή το **τιμαριωτικό σύστημα**, που στήριζε στρατιωτικά και πολιτικά την Οθωμανική Αυτοκρατορία μέχρι και τα τέλη του 16ου αιώνα. Από την άλλη οι τσιφλικάδες αποκτούν πολύ μεγάλη δύναμη στις περιοχές τους και οι αγρότες εξαρτώνται πια από αυτούς.

Το 18ο αιώνα στα **άνωτερα στρώματα στην οθωμανική κοινωνία** δεν ανήκουν πια μόνο μουσουλμάνοι, αλλά και **ζιμήδες** που ωφελήθηκαν από τις μεγάλες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές.

Ζιμήδες λέγονται οι χριστιανοί και Εβραίοι υπήκοοι του σουλτάνου.

Στις **πόλεις** σημαντική εξουσία έχουν:

2.4

οι **μουσουλμάνοι** διοικητικοί αξιωματούχοι και πλούσιοι έμποροι, οι ουλεμάδες και οι ένοπλοι (κυρίως γενίτσαροι)

οι **ζιμήδες** που είχαν τα ανώτερα θρησκευτικά αξιώματα και αρκετοί έμποροι, που προστατεύονταν από τις διομολογήσεις

οι **αρχηγοί των συντεχνιών** (μουσουλμάνοι και ζιμήδες)

Οι γενίτσαροι ήταν ένα ιδιαίτερο στρατιωτικό σώμα. Από τα τέλη του 16ου αιώνα έγιναν περισσότεροι και η δύναμή τους μεγάλωσε.

Οι ουλεμάδες ήταν θρησκευτικοί λειτουργοί που ασχολούνταν με τη δικαιοσύνη και την εκπαίδευση.

Οι διομολογήσεις ήταν ειδικές συμφωνίες με τις οποίες η Οθωμανική Αυτοκρατορία έδινε σε εμπόρους από ευρωπαϊκά κράτη προνόμια για να εμπορεύονται στα εδάφη της. Από αυτά ωφελούνταν και αρκετοί ζιμήδες έμποροι που έπαιρναν μαζί με την οθωμανική και μια ξένη υπηκοότητα.

Στην **ύπαιθρο** κυριαρχούν:

- ▶ Οι **τσιφλικάδες**. Ορισμένοι από αυτούς διοικούν οι ίδιοι τις περιοχές τους.
- ▶ Κάποιοι μουσουλμάνοι **πολέμαρχοι** που ήταν και τσιφλικάδες. Αυτοί είχαν αναγκάσει το σουλτάνο να τους δώσει τη διοίκηση στις περιοχές που εξουσίαζαν με το στρατό τους. Ένας από αυτούς είναι και ο **Αλή πασάς** ο Τεπελενλής. Με έδρα τα Γιάννενα εξουσίαζε το νότιο ελλαδικό χώρο, την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη σημερινή νότια Αλβανία.
- ▶ Οι μουσουλμάνοι και ορθόδοξοι **προεστοί** και τα **τοπικά στρατιωτικά σώματα**, όπως οι αρματολοί. Όλοι αυτοί δυναμώνουν όσο αδυνατίζει η κεντρική εξουσία.
- ▶ Οι **κλέφτες** (κυρίως ορθόδοξοι), που έκαναν επιθέσεις στις ντόπιες οθωμανικές αρχές, στους τσιφλικάδες και στους πλούσιους ζιμήδες. Οι σχέσεις τους με τους ντόπιους αγρότες συχνά ήταν καλές. Την εποχή αυτή, καθώς η κεντρική εξουσία εξασθενεί, οι **κλέφτες** πληθαίνουν και πολλοί θέλουν **να γίνουν αρματολοί**. Από την άλλη, όταν οι αρματολοί χάνουν το αρματολίκι τους γίνονται κλέφτες. Κλέφτες και αρματολοί συχνά ανταγωνίζονται μεταξύ τους για να **πάρουν** ή να **κρατήσουν το αρματολίκι**.

Οι αρματολοί ήταν κυρίως ένοπλοι ορθόδοξοι, που τους διόριζε η οθωμανική εξουσία για να πολεμούν τους κλέφτες και να φροντίζουν για την τάξη στις περιοχές τους.

Οι κλέφτες ήταν ένοπλες ομάδες.

Χαλκογραφία του Γερμανού περιηγητή και ζωγράφου Όττο φον Στάκελμπεργκ με γενίτσαρο από τα Ιωάννενα. Αρχές 19ου αιώνα.

2.5

Επιχρωματισμένη χαλκογραφία του περιηγητή Γκρόπιους με το παζάρι της Λάρισας στις αρχές του 19ου αιώνα. Η Λάρισα ήταν σημαντικό διοικητικό, στρατιωτικό και εμπορικό κέντρο στη νότια Βαλκανική χερσόνησο. Στις αρχές του 19ου αιώνα είχε περισσότερους από 20.000 κατοίκους.

Στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα δεν υπάρχει πια ισορροπία ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες στις πόλεις και στην ύπαιθρο. Έτσι, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία επικρατούν το χάος και η αναρχία. Κύρια αιτία ήταν οι γενίτσαροι και άλλες **ένοπλες ομάδες**, που ήθελαν να ενισχύσουν τη θέση τους και να αποκτήσουν μεγαλύτερο πλούτο.

Ο σουλτάνος και οι άνθρωποί του έβλεπαν ότι για να κρατήσουν ζωντανή την Οθωμανική Αυτοκρατορία έπρεπε οπωσδήποτε να κάνουν **σημαντικές μεταρρυθμίσεις**, όπως είχαν κάνει κάποια χριστιανικά ευρωπαϊκά κράτη. Ωστόσο υπήρχαν πολύ ισχυρές αντιδράσεις.

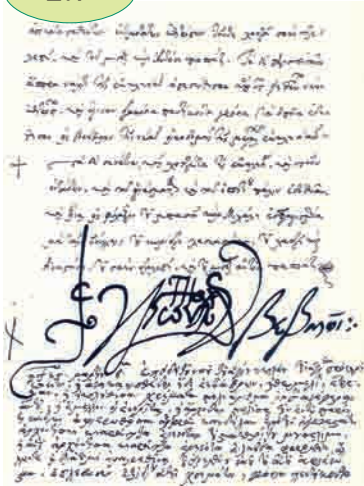
Ο σουλτάνος Σελίμ Γ' (1789–1807) έκανε τις πρώτες προσπάθειες για αλλαγές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Προσπάθησε κυρίως να αναδιοργανώσει το στρατό σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Αυτές οι αλλαγές έβλαπταν περισσότερο τους γενίτσαρους και τους ουλεμάδες. Έτσι, εκείνοι επαναστάτησαν και ο Σελίμ Γ' εκτελέστηκε.

2.6

B. Οι ορθόδοξοι ζημίες

2.7

Έγγραφο του 1720 με την υπογραφή του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιερεμία Γ'.

Το 18ο αιώνα η ορθόδοξη Εκκλησία και ιδιαίτερα το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως **ενισχύουν τη θέση τους** στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Παράλληλα, οι Φαναριώτες γίνονται πιο ισχυροί και πετυχαίνουν να **διορίζονται ηγεμόνες** στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Επίσης, πολλοί ορθόδοξοι ζημίες, έμποροι και ναυτικοί, **μεγαλώνουν τις επιχειρήσεις τους**. Παράλληλα, την ίδια περίοδο, πολλοί ορθόδοξοι ζημίες ξεσηκώνονται ενάντια στην οθωμανική εξουσία, συνήθως επειδή η Ρωσία υπόσχεται ότι θα τους βοηθήσει.

Το 18ο αιώνα το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως γίνεται ακόμη πιο ισχυρό. Για πρώτη φορά στις αρχές του 18ου αιώνα, **ο πατριάρχης** κρατάει τον τίτλο του για όλη τη ζωή του, αναγνωρίζεται δηλαδή ως **ισόβιος** από την οθωμανική εξουσία. Την ίδια εποχή το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως αποκτά μεγαλύτερη δύναμη από τις άλλες ορθόδοξες Εκκλησίες. Από τότε όλοι οι ορθόδοξοι μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ανήκουν στο **ορθόδοξο μιλέτ** και έχουν επικεφαλής τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως.

Από το 15ο αιώνα το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως είχε πολλά οικονομικά, διοικητικά προνόμια και δικαστική εξουσία.

Μιλέτ ονομαζόταν κάθε θρησκευτική κοινότητα που αναγνωριζόταν από το οθωμανικό κράτος και είχε επικεφαλής ένα θρησκευτικό αρχηγό. Στις ελληνικές πηγές αντί για τη λέξη «μιλέτ» συναντάμε τη λέξη «γένος». Εκτός από το ορθόδοξο μιλέτ («ρουμ μιλετί»), το οθωμανικό κράτος αναγνώριζε εκείνη την εποχή το αρμενικό («ερμενί μιλετί») και το εβραϊκό μιλέτ («γιεχουντί μιλετί»).

Το 18ο αιώνα οι **Φαναριώτες** γίνονται ακόμη πιο ισχυροί και παίρνουν **κρατικά αξιώματα** στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Οι Φαναριώτες ήταν πλούσιοι και μορφωμένοι ορθόδοξοι, που μιλούσαν ελληνικά και ζούσαν όπως οι Οθωμανοί αξιωματούχοι.

2.8

Σφραγίδα σχολείου στο Ιάσιο (μεταξύ των ετών 1821–1832). Οι Φαναριώτες ήταν από τους λίγους μορφωμένους ορθόδοξους την εποχή αυτή. Καλλιέργησαν ιδιαίτερα τα ελληνικά γράμματα και την εκπαίδευση στην ελληνική γλώσσα και ίδρυσαν σημαντικά ελληνικά σχολεία στο Βουκουρέστι και στο Ιάσιο.

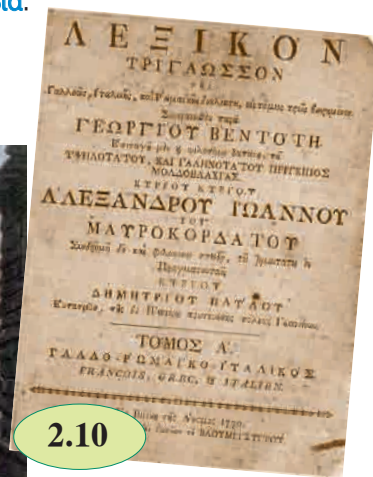
Από τις αρχές του 18ου αιώνα οι Φαναριώτες διορίζονται ηγεμόνες στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, δηλαδή στη **Βλαχία και τη Μολδαβία**. Οι Φαναριώτες ήταν πολύ ισχυροί και μπορούσαν να **επηρεάζουν και το Πατριαρχείο** με τα χρήματα που δάνειζαν σε ανώτατους κληρικούς.

2.9

Επιχρωματισμένο χαρακτικό με το σπίτι όπου έμενε ο ηγεμόνας της Βλαχίας στο Βουκουρέστι.

2.10

Ο πρώτος τόμος από το Τρίγλωσσο λεξικό του Γεώργιου Βεντότη (γαλλικά, ιταλικά και ρωμείκα), που χρηματοδότησε ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ηγεμόνας της Μολδοβλαχίας. 1790.

Πολλοί ορθόδοξοι έμποροι ευνοούνται από το διεθνές εμπόριο. Αρκετοί από αυτούς ζούσαν το 18ο αιώνα στη Βαλκανική χερσόνησο και στη δυτική Μικρά Ασία. Την ίδια περίοδο ακμάζουν οι εμπορικές παροικίες των ορθόδοξων σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις.

Το 18ο αιώνα σε αρκετούς ορεινούς ορθόδοξους οικισμούς αναπτύσσεται η **βιοτεχνία** και οι κάτοικοί τους ασχολούνται με το **εμπόριο**. Στον ελλαδικό χώρο τέτοιοι οικισμοί είναι τα Αμπελάκια και τα χωριά του **Πηλίου** στη Θεσσαλία. Ακόμη, ακμάζουν και ορισμένες πόλεις, όπως η Κοζάνη, η Καστοριά και η Σιάτιστα στη Μακεδονία. Ξεχωριστή σημασία έχει και η Μοσχόπολη (σήμερα στην Αλβανία).

Η γέφυρα στον ποταμό Κομψάτο κοντά στην Κομοτηνή που χτίστηκε το 18ο αιώνα. Βρισκόταν πάνω στην Εγνατία οδό, το βασικό δρόμο που ένωνε την Κωνσταντινούπολη με την Αδριατική θάλασσα.

2.11

2.12

Χαρακτικό με ορθόδοξο έμπορο από βιβλίο που εκδόθηκε στη Βενετία το 18ο αιώνα.

Το αρχοντικό Σβαρτς στα Αμπελάκια. Στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα στα Αμπελάκια και στα γύρω χωριά, βιοτεχνίες κατασκευάζουν και εμπορεύονται βαμβακερές κλωστές. Οι κλωστές αυτές, που τις έβαφαν με ένα ξεχωριστό κόκκινο χρώμα, ήταν ξακουστές στην εποχή τους. Οι βιοτέχνες, οργανωμένοι σε συντεχνίες, κάνουν εξαγωγές σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη και αποκτούν μεγάλο πλούτο. Στις αρχές του 19ου αιώνα η βιοτεχνία αυτή στα Αμπελάκια παρακμάζει, κυρίως επειδή δεν μπορεί να ανταγωνιστεί τις κλωστές από τις βιομηχανίες της Μεγάλης Βρετανίας.

2.13

2.14

Παράλληλα, στο νότιο ελλαδικό χώρο αναπτύσσεται η ναυτιλία. Οι θαλάσσιες μεταφορές ελέγχονται πια από ναυτικούς που κατάγονται από παραθαλάσσιες πόλεις (Μεσολόγγι, Γαλαξίδι κ.ά.) και από νησιά (Υδρα, Σπέτσες, Ψαρά, Μύκονος, Σαντορίνη, Σκόπελος κ.ά.). Κύρια αιτία για αυτές τις αλλαγές ήταν τα προνόμια που έδινε στους ορθόδοξους ναυτικούς που ήταν υπήκοοι του σουλτάνου η **Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774)**.

Φορτωτική εμπορευμάτων από τη Βενετία για το Ναύπλιο. 1713.

2.15

Οι Σπέτσες ήταν ένα από τα σημαντικά ναυτικά νησιά του Αιγαίου. Στην εικόνα 2.15 το ακρόπρωρο (μια γλυπτή φιγούρα από ξύλο που έμπαινε στην πλώρη του караβιού) του σπετσιώτικου πλοίου «Λεωνίδα», στην 2.16 άποψη των Σπετσιών και στην 2.17 χρηματοκιβώτιο από τις Σπέτσες. Αρχές του 19ου αιώνα.

2.16

2.17

2.18

Σελίδα από το βιβλίο γάμων, γεννήσεων και βαπτίσεων στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας στην Οδησό. 1800.

Πολλοί από αυτούς τους οικισμούς που ακμάζουν οικονομικά, αλλά και οι ορθόδοξε παροικίες, αρχίζουν να χτίζουν σχολεία και να καλλιεργούν τα γράμματα. Όμως, τη μεγαλύτερη ώθηση στην παιδεία θα δώσει το κίνημα του νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Οι ορθόδοξοι που εγκαθίστανται στις ευρωπαϊκές πόλεις δημιουργούν κοινότητες, ιδρύουν εκκλησίες και σχολεία, συνεργάζονται με την τοπική διοίκηση και έχουν σχέσεις με τον ντόπιο πληθυσμό. Παράλληλα, συνεχίζουν να έχουν σχέση με την πατρίδα τους: ιδρύουν σχολεία εκεί, δίνουν χρήματα για να σπουδάσουν νέοι από τον τόπο τους και αρκετές φορές συντηρούν νοσοκομεία στις περιοχές από τις οποίες κατάγονται.

Ορθόδοξοι υπήκοοι του σουλτάνου εγκαταστάθηκαν σε ευρωπαϊκά εδάφη ως έμποροι και ίδρυσαν παροικίες από τα τέλη του 16ου αιώνα.

Οι σημαντικότερες ορθόδοξε παροικίες στην Ευρώπη

2.19

Το 18ο αιώνα οι ορθόδοξε παροικίες έχουν πια διαμορφώσει το χαρακτήρα τους. Οι σημαντικότερες από αυτές βρίσκονται στη Βιέννη, στην Πέστη, στην Τεργέστη, στην Ιταλική χερσόνησο (Λιβόνο, Αγκόνα), στο Άμστερνταμ και στην Οδησό.

Οι ορθόδοξοι πίστευαν ότι τα χριστιανικά ευρωπαϊκά κράτη θα τους βοηθούσαν ενάντια στους μουσουλμάνους εξουσιαστές τους.

2.20

Αρκετοί ορθόδοξοι, όπως και παλιότερα, έκαναν **εξεγέρσεις** ενάντια στην **οθωμανική εξουσία**. Οι εξεγέρσεις αυτές είχαν τοπικό χαρακτήρα (γίνονταν δηλαδή σε ένα μέρος, όχι παντού) και συνήθως ξεσπούσαν όταν κάποια ευρωπαϊκά κράτη βρίσκονταν σε πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Για το λόγο αυτό οι εξεγέρσεις έσβηναν όταν έφευγαν οι ξένοι στρατοί και οι στόλοι που πολεμούσαν με τις οθωμανικές δυνάμεις. Τότε πολλοί από τους εξεγερμένους, με το φόβο ότι οι Οθωμανοί θα τους σκοτώσουν επειδή πήραν μέρος στην εξέγερση, άφηναν τον τόπο τους για να γλιτώσουν. Στο Ρωσοοθωμανικό πόλεμο των ετών 1768–1774 ο ρωσικός στόλος εμφανίστηκε στο Αιγαίο και στην αρχή είχε κάποιες επιτυχίες. Τότε έγιναν **εξεγέρσεις στο νότιο ελλαδικό χώρο**, στην Κρήτη και στην Ήπειρο. Σε αυτές τις εξεγέρσεις ξεσηκώθηκαν και κάποιοι από τον ανώτατο ορθόδοξο κλήρο. Η οθωμανική διοίκηση τερμάτισε βίαια αυτές τις εξεγέρσεις αφού τελείωσε ο πόλεμος. Λίγες εξεγέρσεις ξέσπασαν και στον επόμενο πόλεμο ανάμεσα στη Ρωσία και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1787–1792).

Προκήρυξη της Μεγάλης Αικατερίνης προς τους ορθόδοξους του ελλαδικού χώρου (1769). Η ελπίδα ότι η Ρωσία θα διέλυε την Οθωμανική Αυτοκρατορία έγινε πιο έντονη όταν ήταν τσαρίνα η Μεγάλη Αικατερίνη. Τότε η Ρωσία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία πολέμησαν αρκετές φορές.

2.22

2.21

Σκίτσο που δείχνει τη Ρωσία (ως αρκούδα) να προσφέρει σε ορθόδοξο (εικονίζεται ως μικρό παιδί) την Κωνσταντινούπολη. Στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα όλοι και περισσότεροι ορθόδοξοι άρχισαν να πιστεύουν ότι η ισχυρή Ρωσία μπορούσε να διαλύσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία, που είχε πια εξασθενήσει.

Στο Ρωσοοθωμανικό πόλεμο των ετών 1787–1792 ξεχώρισε για την πολεμική δράση του στο νότιο ελλαδικό χώρο ο Λάμπρος Κατσώνης. Ο Κατσώνης καταγόταν από τη Λιβαδειά και υπηρετούσε στο ρωσικό ναυτικό. Η Μεγάλη Αικατερίνη τον έβαλε να οργανώσει στόλο στο Αιγαίο για να πολεμήσει τους Οθωμανούς. Ύστερα από πολλές νίκες, όταν τελείωσε ο πόλεμος ανάμεσα στη Ρωσία και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1792, ο Κατσώνης αναγκάστηκε να σταματήσει τη δράση του.

Από το γένος των Ρωμιών στο έθνος των Ελλήνων

Στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα οι Ρωμιοί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είχαν πολύ μεγάλες **διαφορές μεταξύ τους**. Ο πολιτισμός τους (συχνά η γλώσσα, τα σπίτια, τα ρούχα, η καθημερινή ζωή, οι συνήθειες, τα έθιμα, το δίκαιο κ.ά.) διέφερε από τόπο σε τόπο. Διέφεραν επίσης μεταξύ τους και ως προς την κοινωνική τους θέση και ως προς το επάγγελμά τους (για παράδειγμα, οι γεωργοί ζούσαν πολύ διαφορετικά από τους κτηνοτρόφους, τους ναυτικούς ή τους εμπόρους).

Οι ορθόδοξοι υπήκοοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όποια γλώσσα κι αν μιλούσαν, όπου και αν κατοικούσαν, αισθάνονταν ότι ανήκαν στο **γένος των Ρωμιών**, το **Ρουμ μιλετί**. Αισθάνονταν δηλαδή πρώτα απ' όλα χριστιανοί.

Σε όλη την οθωμανική περίοδο οι περισσότεροι ορθόδοξοι περίμεναν ότι κάποτε ο Θεός θα έφερνε ξανά μια χριστιανική βασιλεία, όπως παλιότερα στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Ήθελαν δηλαδή, αντί να ζουν σε ένα μουσουλμανικό οθωμανικό κράτος, να έχουν ένα χριστιανικό κράτος με ορθόδοξο βασιλιά. Η πίστη αυτή έγινε πιο δυνατή το 18ο αιώνα, όταν φάνηκε ότι οι τσάροι της Ρωσίας μπορούσαν να νικήσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όμως όσο άλλαζαν τα πράγματα και στην Ευρώπη και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τόσο άρχιζαν να αλλάζουν και οι ιδέες αυτές.

2.23

Χαλκογραφία του Γερμανού περιηγητή και ζωγράφου Όττο φον Στάκελμπεργκ με ορθόδοξο έμπορο. Αρχές του 19ου αιώνα.

2.24

Χαλκογραφία με το παζάρι της Αθήνας.

2.25

Επιχρωματισμένο χαρακτικό του Όττο φον Στάκελμπεργκ με αγροτικό τοπίο. Στο βάθος φαίνεται η Καλαμάτα.

2.26

Οι ορθόδοξοι λόγιοι και μορφωμένοι έμποροι συγκρίνουν την πρόοδο στην Ευρώπη του Διαφωτισμού με την πραγματικότητα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και αρχίζουν να βλέπουν κριτικά όχι μόνο το οθωμανικό καθεστώς, αλλά και τις ηγετικές ομάδες των ορθόδοξων, δηλαδή τον ανώτατο κλήρο, τους Φαναριώτες και τους προεστούς. Τις αλλαγές αυτές εκφράζει στα τέλη του 18ου αιώνα το πνευματικό κίνημα που ονομάστηκε **νεοελληνικός Διαφωτισμός**.

Οι μορφωμένοι ορθόδοξοι μελετούν τα κείμενα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, καλλιεργούν τα ελληνικά γράμματα και επιστρέφουν στην ελληνική αρχαιότητα. Πολλοί πίστευαν ότι, αν οι νέοι **Έλληνες** πάρουν σαν παράδειγμα τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και το αρχαίο ελληνικό πολίτευμα, θα προσδεύσουν όπως τα ευρωπαϊκά κράτη. Απόδειξη για τη συνέχεια ανάμεσα στους αρχαίους και στους νέους Έλληνες θεωρούσαν την **ελληνική γλώσσα**, που γι' αυτούς ήταν το ίδιο σημαντική με την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία.

Η ελληνική εθνική ιδεολογία δε διαδόθηκε αμέσως και χωρίς προβλήματα. Το

Εξώφυλλο από βιβλίο που εκδόθηκε το 1782 στο Παρίσι: εικονίζει την Ελλάδα αλυσοδεμένη.

2.27

Ακουαρέλα που δείχνει τις εργασίες για την αποκάλυψη του Ερεχθείου στην Ακρόπολη της Αθήνας το 1751.

2.28

Λεπτομέρεια από πίνακα του Βρετανού Τζ. Καρτράιτ: Λευκαδίτες δείχνουν σε ξένους αρχαία ευρήματα. 1821.

Διαμορφώνεται έτσι σιγά σιγά μια νέα έννοια: το **ελληνικό έθνος**, που δεν ήταν ίδιο με το μιλέτ των Ρωμιών, το οποίο, όπως είδαμε, βασιζόταν στην ορθόδοξη πίστη. Η νέα αυτή έννοια στηρίζεται σε κάποια άλλα βασικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτά, τους Έλληνες τους ένωνε το ότι ήταν **χριστιανοί ορθόδοξοι**, μιλούσαν ή ήθελαν να μάθουν **νέα ελληνικά** και αναγνωρίζονταν ως απόγονοι των **αρχαίων Ελλήνων** και κληρονόμοι του πολιτισμού τους.

Σε αυτά τα χαρακτηριστικά στηρίχτηκε η **ελληνική εθνική ιδεολογία**, που το 19ο αιώνα θα οδηγήσει στο αίτημα για τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους και στην Ελληνική Επανάσταση. Παρόμοιες εθνικές ιδεολογίες διαμόρφωσαν με ανάλογο τρόπο, την ίδια εποχή ή αργότερα, και άλλοι βαλκανικοί λαοί (Σέρβοι, Βούλγαροι κ.ά.).

Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, αλλά και κάποιοι λόγιοι, αντιδρούσαν γιατί φοβόνταν ότι οι νέες αυτές ιδέες θα απειλούσαν την εξουσία που είχαν πάνω στους ορθόδοξους πληθυσμούς και θα διατάρασσαν τις σχέσεις τους με την οθωμανική εξουσία. Όμως αρκετοί ορθόδοξοι (πολλοί λόγιοι, έμποροι, ναυτικοί, σπουδαστές, αλλά και πολλοί κληρικοί) δέχτηκαν αυτές τις νέες ιδέες με ενθουσιασμό.

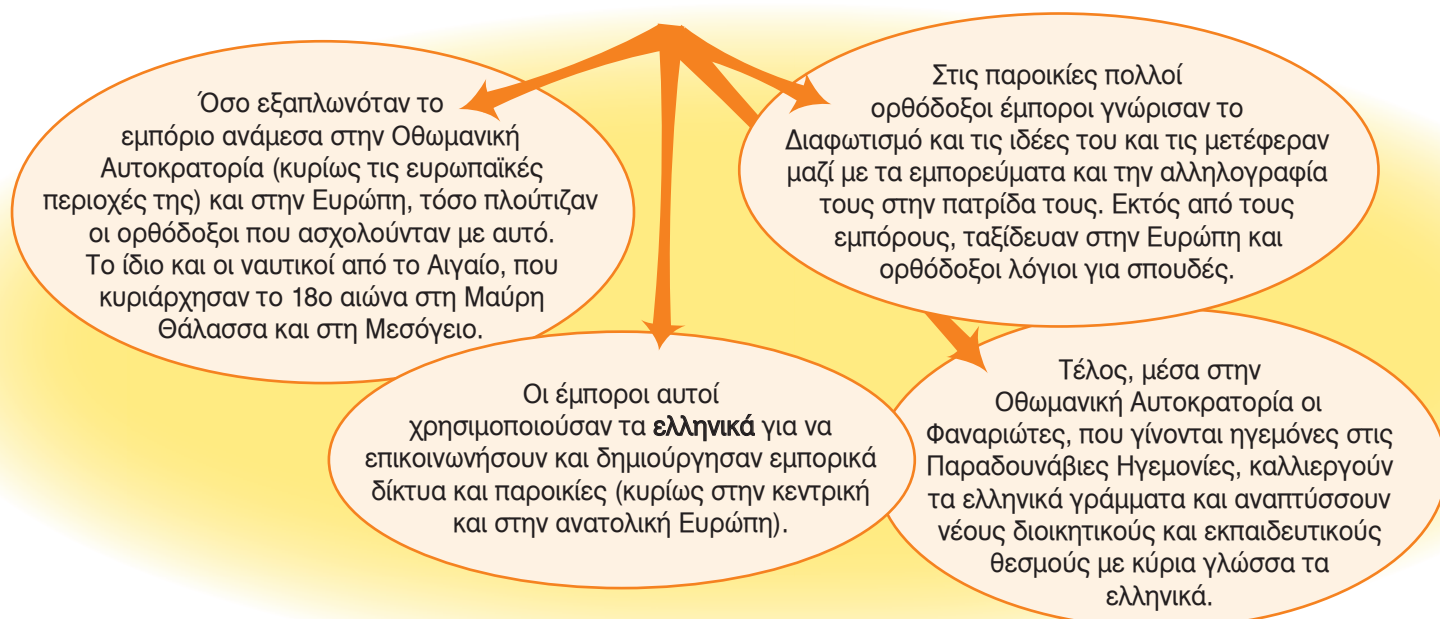
Από τα τέλη του 18ου αιώνα όλο και περισσότεροι χρησιμοποιούν τον όρο «Έλληνες» αντί για «Ρωμιοί», όταν μιλούν για τους ορθόδοξους ελληνοφώνους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Έτσι θα τους λέμε κι εμείς από δω και πέρα.

Γ. Ο νεοελληνικός Διαφωτισμός

Ο Διαφωτισμός απλώθηκε σε όλη την Ευρώπη, αλλά και πέρα από αυτή. Οι ιδέες του έφτασαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και επηρέασαν και πολλούς μορφωμένους ορθόδοξους. Από τα μέσα του 18ου αιώνα και μέχρι την Ελληνική Επανάσταση του 1821, εμφανίζεται ανάμεσα σε πολλούς ορθόδοξους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στις παροικίες ένα πνευματικό κίνημα που εκφράστηκε στην ελληνική γλώσσα και είχε νέα, ιδιαίτερα και ανατρεπτικά χαρακτηριστικά. Το κίνημα αυτό το ονομάζουμε **νεοελληνικό Διαφωτισμό**. Την περίοδο αυτή τα ελληνικά γράμματα και η ελληνική παιδεία φτάνουν στην πιο μεγάλη τους **ακμή** κατά την οθωμανική περίοδο. Ο νεοελληνικός Διαφωτισμός έχει σχέση και με τις **μεγάλες αλλαγές** που έγιναν στην **Ευρώπη** το 18ο αιώνα και με αυτές που συμβαίνουν στην **Οθωμανική Αυτοκρατορία** την ίδια εποχή.

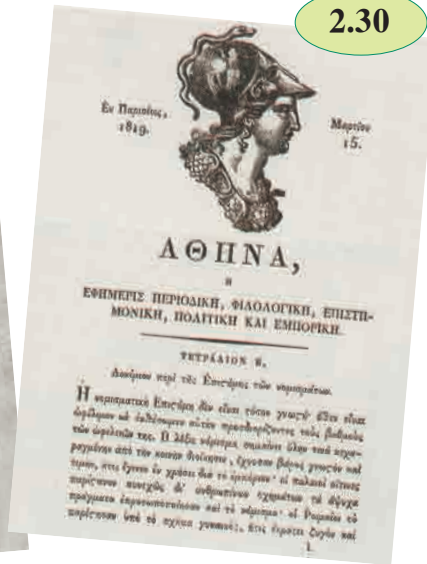
Για τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό μιλήσαμε στις σ. 10-13.

Οι ιδέες του Διαφωτισμού εμφανίστηκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, κυρίως για τους ακόλουθους λόγους:

2.29

2.30

2.31

Εξώφυλλα από ελληνικά περιοδικά που εκδόθηκαν στο Παρίσι: στην εικόνα 2.29 το περιοδικό Μέλισσα και στην 2.30 το περιοδικό Αθηνά.

Εικόνα από το Λεξικόν Ελληνικόν του Ανθιμου Γαζή, που εκδόθηκε σε δύο τόμους στη Βιέννη (1809 και 1812). Βλέπουμε μερικά από τα σύμβολα του νεοελληνικού Διαφωτισμού: τον Ερμή, την Αθηνά και το κτίριο που δηλώνει την αρχαιότητα. Ο Ανθιμος Γαζής (1758–1828) ήταν λόγιος, κληρικός και δάσκαλος. Με τη φροντίδα του εκδόθηκαν πολλά σημαντικά βιβλία.

2.32

Πίνακας του Βρετανού περιηγητή Έντουαρντ Ντόντγουελ με την Αθήνα το 1804. Η Ακρόπολη βρίσκεται σε κεντρική θέση.

2.33

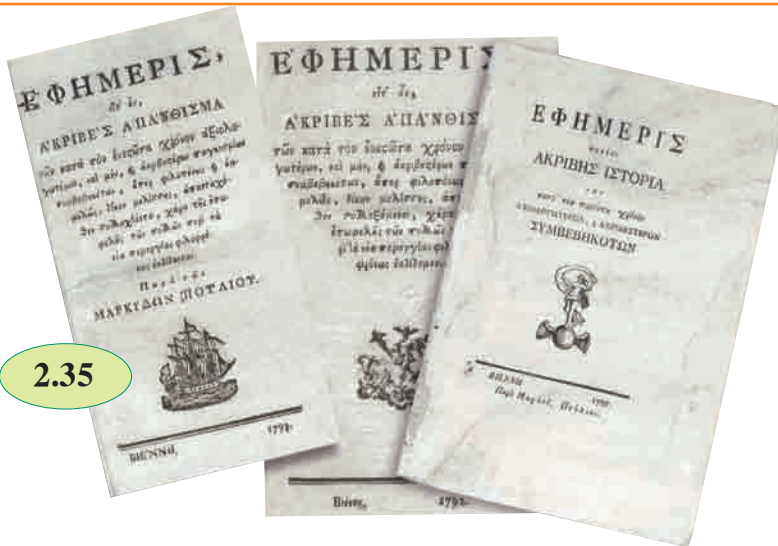
Το εξώφυλλο του περιοδικού Ερμής ο Λόγιος (1817), το πιο σημαντικό από τα περιοδικά που κυκλοφόρησαν κατά το νεοελληνικό Διαφωτισμό. Τυπωνόταν στη Βιέννη από το 1811 μέχρι το 1821. Πρώτος διευθυντής του ήταν ο Ανθιμος Γαζής.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα εμφανίστηκε και εξαπλώθηκε ανάμεσα στους ορθόδοξους από τα μέσα του 18ου αιώνα ο **νεοελληνικός Διαφωτισμός** που άλλαξε σημαντικά την παραδοσιακή σκέψη και παιδεία. Οι εκπρόσωποί του είχαν βασικό στόχο να δώσουν νέο περιεχόμενο στην **ελληνόφωνη εκπαίδευση**: Υποστήριξαν ότι η εκπαίδευση πρέπει να αναπτύσσει τη λογική και να καλλιεργεί την κριτική σκέψη. Γι' αυτό το λόγο η ελληνόφωνη εκπαίδευση θα πρέπει να ενδιαφερθεί για τις σύγχρονες επιστημονικές γνώσεις που αναπτύσσονταν στην **Ευρώπη** αλλά και να αποκτήσει μια πιο βαθιά και αληθινή σχέση με την **αρχαία ελληνική γραμματεία**. Όλα αυτά σήμαιναν ότι η εκπαίδευση έπρεπε να ξεφύγει από την παραδοσιακή εκκλησιαστική αυθεντία, όπως έγινε και στην υπόλοιπη Ευρώπη.

2.34

Σκηνή διδασκαλίας από αλφαβητάρι που εκδόθηκε στη Βιέννη το 1816.

2.35

Η βιβλιοθήκη του Ευγένιου Βούλγαρη στο σπίτι του στην Κέρκυρα. Ο Βούλγαρης γεννήθηκε στην Κέρκυρα αλλά έζησε πολύ καιρό στη Ρωσία. Υποστήριζε την αρχαία ελληνική γλώσσα αλλά και πολλές από τις ιδέες του Διαφωτισμού. Δίδαξε στα Ιωάννινα και κυρίως στο Άγιο Όρος. Με τη διδασκαλία και τις εκδόσεις του έκανε γνωστό το φιλόσοφο Τζον Λοκ και τις ιδέες του. Ο Βούλγαρης ήταν ο πρώτος που μετέφρασε έργα του Βολτέρου στα ελληνικά. Το 1768 εκδόθηκε στη Λιψία το δοκίμιο του Σχεδίασμα περί της ανεξιθρησκίας. Σε αυτό ο Βούλγαρης δημιούργησε μια καινούρια λέξη, την ανεξιθρησκία, για να περιγράψει το δικαίωμα που έχουμε όλοι μας να διαλέγουμε σε ποια θρησκεία θέλουμε να πιστεύουμε.

Ο νεοελληνικός Διαφωτισμός εκδηλώθηκε με πολλούς τρόπους:

2.36

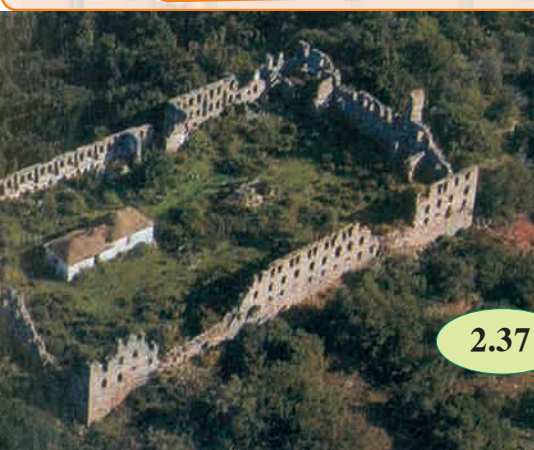
Από την εποχή αυτή αρχίζουν να κυκλοφορούν στα **νέα ελληνικά** (τη γλώσσα που μιλούσαν οι ελληνόφωνοι στην καθημερινή τους ζωή) όλο και περισσότερα **βιβλία που δεν έχουν θρησκευτικό περιεχόμενο**. Με αυτά τα βιβλία γνωρίζουν οι Έλληνες πολλές από τις βασικές ιδέες του Διαφωτισμού. Κυκλοφορούν επίσης και τα πρώτα περιοδικά. Εκτός από τη Βενετία, το νέο κέντρο για τις ελληνικές εκδόσεις είναι η **Βιέννη**. Εκεί τυπώνονται τα περισσότερα βιβλία και περιοδικά.

Ιδρύονται πολλά νέα σχολεία. Σε αυτά οι μαθητές μελετούν, εκτός από τη γραμματική και την αριθμητική, τις **φυσικές επιστήμες** και τη φιλοσοφία. Μάλιστα, αρκετά από αυτά αποκτούν βιβλιοθήκες και επιστημονικά όργανα. Τέτοια σχολεία λειτούργησαν στα Γιάννενα, στην Καστοριά, στο Άγιο Όρος, στη Σμύρνη, στη Χίο, στο Αϊβαλί (δυτική Μικρά Ασία), στις Μηλιές του Πηλίου και αλλού.

Οι περισσότεροι εκπρόσωποι του νεοελληνικού Διαφωτισμού υποστήριζαν ότι τα παιδιά έπρεπε να διδάσκονται και να γράφουν στα νέα ελληνικά. Υπήρχε όμως και η άποψη ότι η γλώσσα πρέπει να «διορθωθεί» για να γίνει κατάλληλη για την παιδεία. Αυτό οδήγησε σε **γλωσσικές διαμάχες**.

Οι δάσκαλοι και οι λόγιοι δεν είναι πια μόνο κληρικοί. Αρκετοί έχουν σπουδάσει σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, γράφουν, **μεταφράζουν και εκδίδουν** βιβλία.

Οι άνθρωποι που διαβάζουν και γράφουν ελληνικά γίνονται σιγά σιγά όλο και πιο πολλοί. Το μορφωμένο αυτό κοινό (έμποροι, λόγιοι, τεχνίτες, κτηματίες) παρακολουθεί τις εξελίξεις στα ευρωπαϊκά κράτη, ανησυχεί και βλέπει κριτικά όσα συμβαίνουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ωστόσο, οι περισσότεροι Έλληνες, και κυρίως οι αγρότες, παραμένουν αμόρφωτοι.

2.37

Τα ερείπια της Αθωνιάδας Σχολής στο Άγιο Όρος. Η Αθωνιάδα ήταν ένα από τα νέα σχολεία που ιδρύθηκαν την περίοδο του νεοελληνικού Διαφωτισμού.

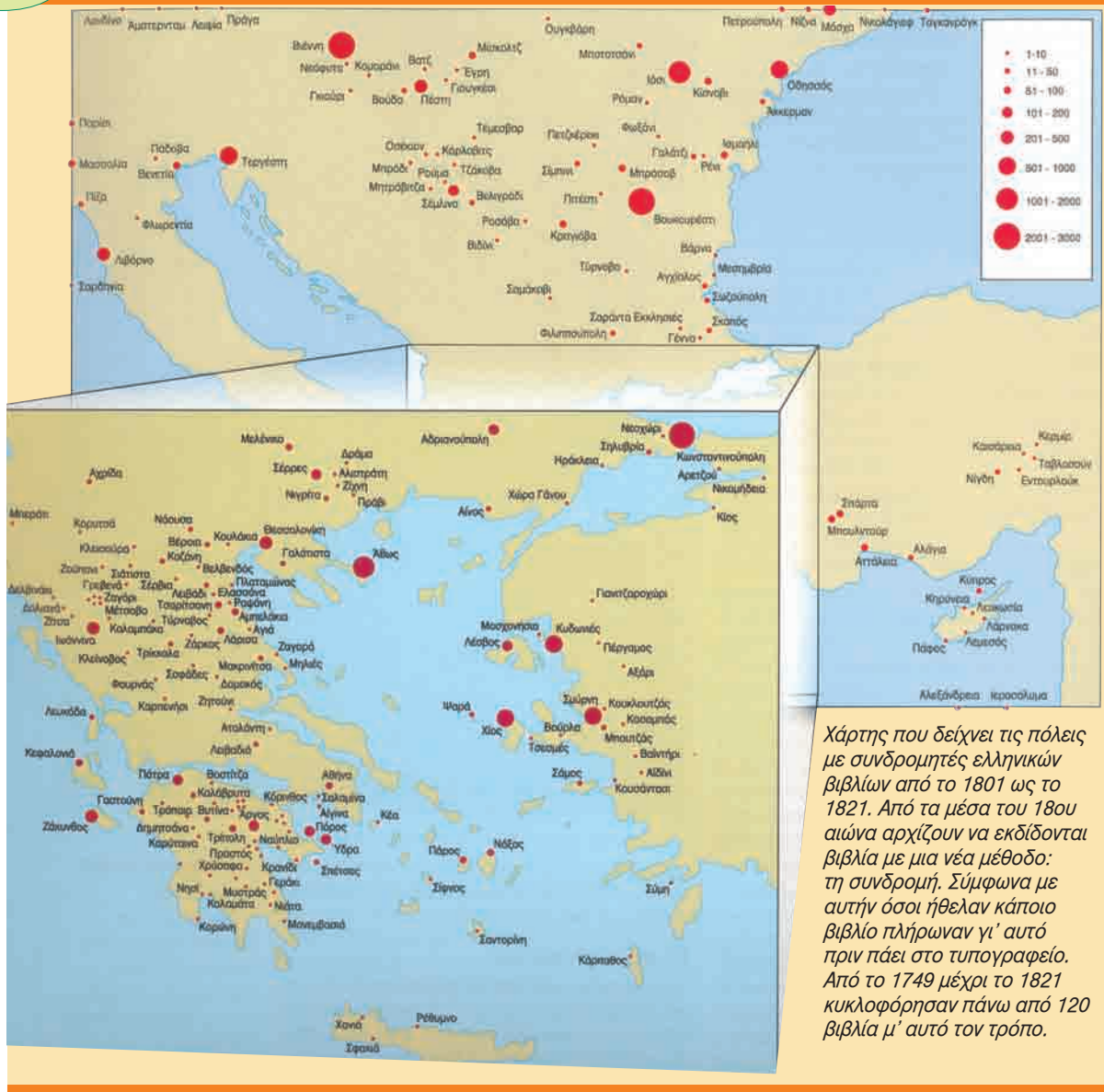
Το σχολείο στις Μηλιές (Πήλιο) που ίδρυσαν ο Ανθίμος Γαζής και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς.

2.38

2.39

Οι συνδρομητές ελληνικών βιβλίων

Χάρτης που δείχνει τις πόλεις με συνδρομητές ελληνικών βιβλίων από το 1801 ως το 1821. Από τα μέσα του 18ου αιώνα αρχίζουν να εκδίδονται βιβλία με μια νέα μέθοδο: τη συνδρομή. Σύμφωνα με αυτήν όσοι ήθελαν κάποιο βιβλίο πλήρωναν γι' αυτό πριν πάει στο τυπογραφείο. Από το 1749 μέχρι το 1821 κυκλοφόρησαν πάνω από 120 βιβλία μ' αυτό τον τρόπο.

2.40

Οι εκπρόσωποι του νεοελληνικού Διαφωτισμού πίστευαν ότι η μόρφωση θα ελευθερώσει τους Έλληνες από τις προκαταλήψεις, θα τους «φωτίσει». Γι' αυτό και ονόμασαν το κίνημά τους «τα **Φώτα**». Οι προσπάθειές τους άλλαξαν ριζικά την εκπαίδευση στην ελληνική γλώσσα, αλλά αντιμετώπισαν σοβαρές αντιδράσεις, κυρίως από τον ανώτατο ορθόδοξο κλήρο.

Οι υδρόγειες σφαίρες που έφερε μαζί του ο Άνθιμος Γαζής στο σχολείο στις Μηλιές (Πηλιο).

2.41

Όλα αυτά άλλαξαν σε πολλούς Έλληνες τις ιδέες τους για τη μόρφωση. Μέχρι τότε μορφώνονταν μόνο όσοι ήθελαν να γίνουν κληρικοί ή δάσκαλοι. Τώρα, η **μόρφωση** και τα **γράμματα** θεωρούνται **ατομικό εφόδιο**, που μπορεί να εξασφαλίσει στον καθένα μια καλύτερη ζωή, αλλά και **κοινωνικό αγαθό**, πλούτος για την κοινωνία, που μπορεί να καλυτερέψει τα πράγματα για όλους.

Το τηλεσκόπιο του Θεόφιλου Καίρη.

Δ. Οι άλλοι ζιμηδες

Οι **Αρμένιοι**, όπως και οι Ρωμιοί, είχαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το δικό τους μιλέτ με επικεφαλής τον Αρμένιο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Σημαντική θέση για τους Αρμένιους είχε ο ανώτατος κλήρος, αλλά και οι πλούσιοι Αρμένιοι στις πόλεις (κυρίως βιοτέχνες και έμποροι) και ιδίως στην Κωνσταντινούπολη. Στην Κωνσταντινούπολη μάλιστα, πλούσιοι Αρμένιοι είχαν στενές σχέσεις με την οθωμανική εξουσία. Αρμένιοι έμποροι ίδρυσαν παροικίες σε πολλά χριστιανικά

Από τα τέλη του 16ου αιώνα η Καθολική Εκκλησία προσπαθούσε να κάνει καθολικούς τους διάφορους χριστιανούς (ορθόδοξους, Αρμένιους κ.ά.) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Όσοι από αυτούς άλλαζαν δόγμα ονομάζονταν ουνίτες.

ευρωπαϊκά κράτη, αλλά και στη Μέση Ανατολή, στην Περσία και στην κεντρική Ασία. Οι περισσότεροι όμως Αρμένιοι ήταν αγρότες και κτηνοτρόφοι. Κατοικούσαν στη Μικρά Ασία, κυρίως στις βορειοανατολικές περιοχές της, στη σημερινή Αρμενία και στο σημερινό βορειοδυτικό Ιράν.

Το 18ο αιώνα, οι λίγοι **καθολικοί** που ζούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ενισχύθηκαν, γιατί τους προστάτευαν τα καθολικά κράτη της Ευρώπης, όπως η Γαλλία. Η Καθολική Εκκλησία ενίσχυσε τη δράση της την εποχή αυτή κυρίως με τους Ιησουίτες, και αρκετοί χριστιανοί στην Οθωμανική

Αυτοκρατορία έγιναν **ουνίτες**.

Οι **Εβραίοι** που ζουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία συνεχίζουν το 18ο αιώνα να βρίσκονται σε παρακμή. Βασικές οικονομικές δραστηριότητες, που παλιότερα ήταν στα χέρια των Εβραίων, έχουν περάσει πια στους χριστιανούς, που έχουν πιο στενές σχέσεις με το οθωμανικό κράτος. Αρκετοί Εβραίοι μεταναστεύουν τότε σε χριστιανικά κράτη της Ευρώπης για να βρουν καλύτερη τύχη.

2.45

Χαρακτικό με Εβραία από τη Θεσσαλονίκη, 19ος αιώνας.